

Szűcsné Németh Mária

JÁSZBERÉNYI VONATKOZÁSOK EGY NAGY HÍRŰ NAPLÓBAN

A kötet szerzője nem úgynevezett „szépiró”, ellenben Radnóti Miklós feleségeként rendkívüli irodalmi érzékkel rendelkezett. A napló az 1935–1946-os évek eseményeit öleli át. Az akkori évek korrajza a mű, és egyben személyes sorsot, sorsokat ábrázol. A való történelem jelenik meg a naplóban, aminek sajnos mindenki tudja, hogy mi lett a vége!

A naplóírást Gyarmati Fanni családjában természetes mindennapi tevékenységnek tartották. A hagyatékában fennmaradtak más családtagok által írt naplórészletek is. Gyarmati Fanni célja az volt – többek között –, hogy Radnóti Miklós magánéleti és szakmai életének eseményeit rögzítse. Radnóti Miklós is írt naplót, de ennek középpontjában az irodalom állt. Összevetve a két napló tartalmát az olvasás után kiderül, hogy a két írás az időbeni egyezés ellenére is kevés azonosságot mutat. Természetesen Radnóti Miklós nem ismerhette felesége naplójának tartalmát.

Eredetileg gyorsírással készült a napló – csak belső használatra –, ami azt jelentette, hogy Gyarmati Fanni öregkorukra akarta dokumentálni hogyan élték meg mindennapjaikat. A Napló anyagát később legépelte, és így jelent meg a kiadó gondozásában. 2006-ban járult hozzá a Napló kiadásához, amelyet Ferencz Győző irodalomtörténészre bízott.

A Napló nem könnyű olvasmány, bár aki szereti a korrajzot az nagy élvezettel olvassa! Főleg a vége nagyon tömör, de itt már többnyire visszaemlékezésből írt Gyarmati Fanni. (Az ostrom alatt nem is volt lehetősége a mindennapos írásra.)

Zavarba ejtő őszinteséggel írt a személyes gondjairól. Egy önmarcangoló nő portréja rajzolódik ki a szemünk előtt, aki bátran mondja el a gondolatait munkájáról, a szerelemről, az identitásáról, a napi problémákról.

A Napló szerkezetileg egy egységet alkot a napok folyamatában. Dolgozatomban ebből szeretnék egy részletet kiemelni, ami Jászberényre vonatkozik, és amit nem kis örömmel olvastam. Ez a jászberényi Holló-fiúkra (János, András és Ferenc) vonatkozik. Gyarmati Fanni emlegeti ezen a néven őket a Naplóban. Ez az említés személyesen és többször Jánosra vonatkozik, aki Milch Hermina első férje volt. (Holló János vegyészprofesszor, vegyészmérnök, biotechnológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1956–1957-ben, illetve 1963 és 1972 között a budapesti műegyetem vegyészmérnöki karának dékánja. 1972 és 1991 között az MTA Központi Kémiai Kutatóintézet igazgatója.) Hermi – ezen a néven emlegeti később az író – Gyarmati Fanni unokahúga volt, a nővére, Gyarmati Rózsa lánya. (Milch Hermina orosznyelv-tanári képesítést szerzett Budapesten. Az 1950-es évek közepén a Toldy Ferenc Gimnáziumban tanított. 1956-ban Ausztráliába emigrált.)

Herminának kétlaki élete volt a Gyarmati–Milch család között. Gyarmati Fanni úgy gondolta, hogy az ő családjukból csak profitálhat Hermina, mind tartalomban, mind lélekben, míg a Milch család felszínes, csak a pénzre és a külsőségekre épít. Herminára nézve főleg a Milch

nagymamát tartotta veszedelmesnek és kártékonynak. Gyarmati Fanni úgy vélte Hermina apai nagymamája tette tönkre a testvére (Rózsi) és a saját fia életét is. Hermina apja, Milch Emánuel 1930 áprilisában, 28 éves korában tisztázatlan körülmények között öngyilkos lett. (Milch Emánuel Berlinben mérnököknek tanult. Apja halála után megszakította tanulmányait és átvette a család komáromi fakereskedésének irányítását.) Felesége, Gyarmati Rózsa ekkor már várandós volt Hermina testvérével, aki kisgyermek korában meghalt. Ekkor költöztek Budapestre Komáromból. Rózstát 1932-ben vérzéssel kórházba szállították, ahol vérmérgezésben meghalt. 28 éves volt ekkor. Gyarmati Fanni kapott olyan levelet testvérétől, amelyben egyértelműen az anyósát teszi felelőssé a szörnyűségekért, amik a családban történtek. 1942-ben ezt írta Gyarmati Fanni a Milch családról: „... olyan idegenek, ellenszenvesek szegény csodálatos Rózám, ezek közé kellett kerülnöd, ilyen lelketlen fajtába keveredned”.

Hermina a két nagymama között öröklődött, hol az egyiknél lakott, hol a másiknál. 1938 tavaszán Milchné Angliába költözött és szerette volna magával vinni Herminát is – ekkor már elkezdődött a zsidók diszkriminálását sújtó törvények alkalmazása. Gyarmati Fanni tiltakozott ellene, mert csak azt látta a dologban, hogy tőlük, az ő családjától akarta elszakítani az unokát. Úgy látta, hogy az unokahúga élete eddig csupa megrázkódtatás és „ideiglenesség” volt. Szerette volna a lány nyugalomát megóvni. A háború kiteljesedése és a később bekövetkezett tragédia, tragédiák után már nagyon megbánta ezt az elhatározását.

Milchné 1942-ben agydaganatban halt meg. Még halála előtt is úgy rendelkezett, hogy a szombat-vasárnapokat Hermina a Milch családnál töltsse! A temetésen már a Holló-fiúk is részt vettek. Ez az ismerkedésük első szakasza lehetett. A Naplónak csak kis része foglalkozik a Holló-fiúkkal, illetve kiemelten Holló Jánossal, aki Hermina udvarlója, majd első férje volt. Természetesen betekintést nyerhetünk a háború utáni Jászberény nélkülezésektől sem mentes életébe is.

Holló János 1941 nyarán ismerkedett meg Gyarmati Fanni unokahúgával, Herminával. 1942 szeptemberében a fiatalember behívót kapott két hétre. A Naplóban leírtak szerint 1944-ben már nagy volt a szerelem Herminával. A család nem nézi jó szemmel, hogy kritika nélkül lelkesedett Jani társasága, illetve bajtársai iránt. (Gyarmati Fanni a Naplóban következetesen Janiként emlegeti Holló Jánost.) Közben a Holló szülők is igyekeztek lebeszélni fiukat a házasságról. „Jó polgári úrigyerek nem áll ellent a szülői házi akaratnak, pedig ha egy kis százalék segítséget nyújthat vele Herminak, meg kellene tennie” – írja Gyarmati Fanni. A nagynénje is szerette volna biztonságban tudni az unokahúgát, ráadásul lelkiismeret-furdalása is volt, mert nem engedte Angliába kivándorolni Herminát a Milch nagymamával. Ebben az időszakban Holló János Vácon tartózkodott egy századdal, ahol szakács volt. Többször kapott munkaszolgálatos behívóparancsot, ami esetében tulajdonképpen a túlélést is jelentette.

1944. május 2-án (kedden) volt az esküvő. Az ifjú pár tanúi Gyarmati Fanni és Radnóti Miklós voltak. „Olyan kő esett le a szívemről, a lelkiismeretfurdalás, hogy miért tartóztattam őt itthon. Most talán megérte, mert mégiscsak boldog lett ebben a halálszagú tébolyban, ami körülvesz bennünket”.

A mézeshetek után késve jött Jászberényből a nagyon várt élelmiszer-csomag János szüleitől, amiben a sok minden mellett borjúhús is volt. Közben nagy volt az izgalom a családban, mert Herminának nem volt állása, és így elvihették munkaszolgálatra!

Közben Radnóti is többször behívták munkaszolgálatra. Gyarmati Fanni szerint János talán tehetett volna valamit Radnótiért, de „éppen hogy elrontotta a dolgot azzal, hogy nem mondta meg, hogy mi vár rá!” Amikor a sorozási veszélyek elkezdődtek 1944 októberében, János elvitte Herminát Zugligetbe egy megbízható ismerőshöz. A rokonok, az ismerősök, illetve a nagymama (a napló szerzőjének édesanyja) úgy tudta, hogy Klinda páter otthonában dolgozott, amely pápai védettségű hadiüzem volt menekült zsidók részére. A hadiüzemet, amely Budán működött, 1944-ben Klinda Pál katolikus pap hozta létre Angelo Rotta pápai nuncius segítségével. Fehérnemüket gyártott a magyar hadsereg részére. Nem titkolt céljuk az volt, hogy el tudjanak bújtatni mintegy száz zsidó nőt és gyermeket. Az üzem egy Katalin nevű zárdában működött. Klinda Pál posztumusz Yad Vasem kitüntetést kapott az izraeli államtól ezért a tevékenységéért.

Álnéven éltek ezekben az időkben (Hermina *Erzsi*, János *Ottó* néven). Holló János amint az orosz hadsereg közeledéséről értesült, megszökött Vácról. Egy keretlegény felesége menekült dokumentumokat szerzett nekik. A Gestapo megtevesztésére ismételen, másodsorra is összeházasodtak. Ottó (János) elment a Nyilaskeresztes Pártba, Erzsi (Hermina) pedig a Beszékárnál nyilas összeköttetéseket szerzett. Szerencsére egy megüresedett lakást is kaptak. Az ostrom második felét itt húzták ki. Nagy bátorságot mutattak, de közben iszonyúan szorongtak is a lebukás veszélye miatt. December 15-én be kellett volna vonulnia Ottónak, mint szabadságos katonának, de nem ment el. Szerencséje volt, mert harmadnap a rendeletet visszavonták. Ekkor már körös-körül az oroszok ágyúszója dominált. 1945 telén az ostromot bujkálva, Budán egy pincében vészelték át, „*szén között, dekára kimért krumpli és kenyér kínládásában, de legalább együtt*”. A szovjet megszállás után az orosz katonáktól kellett az asszonyokat óvni! A szovjet hadsereg katonái nagyon sokszor, sok helyen erőszakoskodtak, illetve nemi erőszakot követtek el a magyar asszonyokon és lányokon. Több alkalommal Herminát is zaklatták! „*...kihúzzák Hermit. Szorongatom a rózsafűzért és morzsolgatom kétségbeesetten, de nincs erőm felállni, hogy inkább engem helyette. Így kimegy szegényke vad rémülettel az arcán, és semmi sem segít... Aztán feszült, szomorú várakozás. Mikor megjelenik, hangos zokogással borul Janira*”.

A szovjet hadsereg katonái nemcsak Budapest ostrománál, hanem vidéken is zaklatták, illetve szexuálisan bántalmazták a magyar lányokat, asszonyokat. Budapest megszállásakor Gyarmati Fanni is háromszor lett a szovjet katonák szexuális zaklatásának áldozata. Az első két alkalommal sikerült elkerülnie a megerőszakolást, de a harmadik alkalommal nem! Mivel fizikai ellenállást tanúsított, a katona még meg is verte.

Egy keddi napon hajnalban elindultak Jászberénybe. egy orosz katonai autóra kéredeztek fel, mivel a vonatok nemigen jártak. Amint megérkeztek Jászberénybe (János és Hermina), megtudták „*...hogya a szülői ház lerombolva, és a rokonok házai is, de hát valahol majd csak akad szállásuk. A szülő nagy része befedetlen volt télen, és biztos kifagyott, de semmi*

se riasztotta vissza Janit. Nagy felelősség feszült benne, hogy meg kell menteni a szőlőt, folytatni kell az ősi munkát az ősi földön". Holló András anyai nagyapja, Mandl Móric volt az első egyike, akik a homoki szőlőtermesztést meghonosították Jászberényben. Nagykáta felé a neszúri szőlők telepítését is ők kezdték el. Zsidó származású családként beilleszkedtek a térség és Jászberény társadalmi és kulturális életébe. János és Hermina reménykedtek, hogy lesz enniváló. Ideérkezésükkor szembesültek véglegesen azzal, hogy szüleiket, nagymamáját deportálták, majd Auschwitzban megölték. Április végére helyreállították az egyik házat. 1945 júliusában Gyarmati nagymamát is elhozták Jászberénybe, illetve többször is meglátogatta őket, mert Herminának karácsonyra várták gyermekük megszületését (Holló András.) Nagyon sok volt a munka, és sokat segített nekik a nagymama a mindennapok megélésében.

Gyarmati Fanni 1945 nyarán – miközben izgatott és lázas keresést folytat férje, Radnóti Miklós felkutatására – ellátogatott Jászberénybe. Pár napot töltött unokahúgánál (péntektől kedd reggelig). Így ír róla a Naplóban: *„Megígértem, és menekülni próbáló nyugtalanságom is hajszolt, hogy lemenjek. Szép, tekintélyes, vidéki patricius házban, de belülről nagyon szedett-vedett, kifosztottan élnek Hermiék. Megérkezett Jani kisebbik öccse is, a Feri Mauthausenből, nagyon lefogyva, és most hizlalják erősen. Most már biztos, hogy a középső fiút, Andrist agyonlőtték. Szegény gyerekek nem beszélnek róla, de Jani arcán kitörölhetetlenül ott van egy nagyon keserű kifejezés. Hermikénél már mozog a kis új lény, és nagyon boldog. Anyuska a szokásos robotban, de mégis jó ez a vidéki hülyülés most, amikor újabb iszonyú éhség hullám dühöng itt, Pesten. [...] Három napig ettem odalent, főleg gyümölcsöt, aztán nagyon letörve visszajöttem. Letörve különösképpen a tájtól, amin keresztül mentem oda is meg vissza is. Az utazás mindig kiesés kicsit az életből, és a tájakban úgy benne van Miklós, az utazásaimon csak nyeltem, nyeltem az úton a sírásomat, és rettenetes nehéz voltam, mikor megérkeztem*".

A Napló nem egy teljes élettörténet, annak csak egy szakasza. Az ostrom után nagyon sokáig reménykedett Gyarmati Fanni, hogy a férje egyszer csak hazatér, ... és mert nagyon sokáig reménykedett, gyásza nagyon sokáig elhúzódott. 1946-ban hagyta abba a napló írását. Ekkor tudta meg, hogy két évvel korábban a férjét, Radnóti Miklóst megölték.

A Napló nagyon értékes irodalomtörténeti forrás. A benne megemlített családi és irodalmi események, irodalmi szereplők miatt is. (Illyés Gyula, Karinthy Frigyes, Justh Zsigmond, Andre Gide, Sík Sándor, Boldizsár Iván, Szerb Antal, Kovács Margit stb.) Kirajzolódik az 1936 és 1946 közötti évek magyar irodalmának egy igen jelentős része. Társadalomképet mutat, amelyben Gyarmati Fanni és Radnóti Miklós zsidó származásuk miatt (bár kikeresztelkedtek) üldöztetésnek, mellőzöttségnek voltak kitéve. Mindez a Naplót a holokausztirodalom dokumentumává teszi. A Napló kétségkívül hozzájárul nemcsak Gyarmati Fanni, hanem férje, Radnóti Miklós halhatatlanná válásához is. Bár utóbbinak, a költőnek ott vannak ehhez a verseskötetei a könyvtárakban, a könyvespolcokon, minden irodalmat szerető és tisztelő magyar ember szívében.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: Napló 1935–46 I–II. Jaffa Kiadó, Bp., 2014.